

Uloga monoteizma u kulturno-antropološkoj teoriji Jana Assmanna

Sažetak

Cilj ove disertacije je kritički predstaviti jednu od temeljnih teza iz kulturno-antropološkog opusa Jana Assmanna (1938), njemačkog egiptologa i teoretičara kulture, koja se bavi s izvorima i učincima monoteizma u religijskoj i civilizacijskoj povijesti čovječanstva. Predstavljajući dijela Assmannova bogatog znanstvenog opusa u ovoj disertaciji donekle je novost u humanističkom istraživanju kulturno-religijsko-povijesnih tema na hrvatskom jeziku i njegovoj kulturi. Profesor emeritus Jan Assmann vjerojatno je medijski najeksponiraniji egiptolog na njemačkom govornom području, danas i živi klasik egiptologije. Unatoč svemu, hrvatskoj znanstvenoj javnosti praktički je nepoznat, sa samo dva rada prevedena na hrvatski jezik (2005. i 2010.).

Ova se disertacija usredotočuje na jedan učinak istraživanja profesora Assmanna o fenomenu kulturnog pamćenja: kulturnu i religijsku tradiciju starog Egipta. On ga analitički povezuje s biblijskom tradicijom formiranja judaizma kao duhovne etničke zajednice koja je nastala nakon izlaska iz Egipta, a sa sobom je donijela jedinstvenu i neočekivanu duhovnu predodžbu: Assmann to naziva "Mojsijevskim razlikovanjem", koja je detaljno razrađena u djelu *Die Mosaische Unterscheidung oder der Preis des Monotheismus*. Smisao iza ovog novog pojma početna je točka nove revolucionarne razlike: između istine i laži u religiji, i čitavog spektra posljedica koje iz toga proizlaze. Uvođenje Mojsijevskog razlikovanja dovelo je do raskida sa svim ranijim tradicijama i procesima formiranja novog tipa religije koja se izdvaja od ostalih religija i sfera kulture poput politike, prava i ekonomije. Međutim, ovaj novi, revolucionarni monoteizam vjere i vjernosti jednom Bogu kroz savez, ima svoju cijenu. On oslobađa čovjeka od moći božanskog svijeta (i prirode), daje mu osobni odnos s Bogom koji je iznad i izvan svijeta, pravednost kao izraz slobode pojedinca, etiku kao skup obveza sklopljenih u savezu s Bogom. Assmann smatra da je monoteizam Mojsijevskog razlikovanja okosnica civilizacijske diferencijacije cjelokupne povijesti čovječanstva.

Međutim, za mnoge teoretičare religije kroz povijest, "cijena" monoteizma je prevelika, a posljedica toga je podjela između štovatelja jednog i jedinog Boga naspram pogana, vjernika nasuprot nevjernika, pravovjernih i heretika, što će dovesti do pojave određenog (religijskog) nasilja upravo prema tim poganima, nevjernicima, hereticima... Time je Assmann izazvao čitav niz reakcija. Isprva su prevladavali izrazito kritični tonovi onih koji su ga vidjeli kao *advocatus diaboli* monoteizma, izazivajući čak i asocijacije na antisemitizam, sve do prijedloga obnove kozmoteističkih (pomirljivih) otvorenih perspektiva svijeta na račun monoteističke (netolerantne) dogmatske isključivosti.

Pitanje monoteizma ponovno postaje gorući problem današnjeg doba: kao generator novog svjetonazora koji je već oblikovao postojeće dominantne civilizacije, kao i pretpostavljeni generator tjeskobe i upitnosti današnjice, suočene sa specifičnim izazovima religijskog fundamentalizma iz različitih pravaca monoteističke tradicije. Ova disertacija također nastoji pronaći odgovore na pitanja o monoteizmu koja se ponavljaju, koja ni na koji način ne pripadaju "arhivskoj" povijesti, već su vrlo djelatni i ključni temelji naše civilizacije. Disertacija nastoji pokazati da uloga monoteizma u djelu Jana Assmanna nije prosvijećeni ideološki obračun s religijskim naslijeđem monoteizma, već važan znanstveni pokušaj istraživanja duboke religijske relevantnosti ove snažne i neizbrisive ideje iz ljudske povijesti koja prati moderni svijet.

The Role of Monotheism in the Cultural-Anthropologic Theory of Jan Assmann

Summary

The aim of this dissertation is to critically present one of the founding theses from the cultural-anthropologic opus of Jan Assmann (1938), German Egyptologist and cultural theorist, which deals with the origins and effects of monotheism in the religious and civilizational history of mankind. Presenting a part of Assmann's opulent scientific opus in this dissertation is somewhat of a novelty in the humanistic research of cultural-religious-historical topics for the Croatian language and its culture. Professor emeritus Jan Assmann is probably the most media-exposed Egyptologist in the German-speaking world today, and a living classic of Egyptology. In spite of all this, he is practically unknown to the Croatian scientific community, with only two works translated into Croatian (2005 and 2010).

This dissertation is centered on one effect of Professor Assmann's research into the phenomenon of cultural memory: the cultural and religious tradition of ancient Egypt. He relates it analytically to the Biblical tradition of the formation of Judaism as a spiritual ethnic community which emerged after the exodus from Egypt, and brought with it a unique and unexpected spiritual notion: Assmann calls it the "Mosaic Distinction", postulated in detail in the work *Die Mosaische Unterscheidung*. The meaning behind this new concept is the starting point of a new revolutionary distinction: between truth and falsehood in religion, and the entire spectrum of consequences as a result thereof. Introducing the Mosaic distinction brought about a break with all earlier traditions, and the process of formation of a new type of religion which stands apart from other religions and spheres of culture such as politics, law and economics. However, this new, revolutionary monotheism of faith and fidelity to one God through a covenant, comes at a cost. It liberates man from the power of the divinized world (and nature), grants him a personal relationship with God who is above and beyond the world, righteousness as an expression of individual freedom, ethics as a set of obligations made in covenant with God... Assmann considers the monotheism of the Mosaic distinction to be the backbone of civilizational differentiation of the entire history of mankind.

However, for many theorists of religion throughout history, the "price" of monotheism is too great, and the consequences thereof are the division between worshipers of the one and only God vs. pagans, believers vs. non-believers, orthodox vs. heretics, which will lead to the occurrence of a certain (religious) violence towards those very pagans, non-believers, heretics... With this, Assmann provoked a whole range of reactions. At first, there was a predominance of highly critical tones by those who saw him as an *advocatus diaboli* of monotheism, even associations with anti-Semitism, to suggestions of the renewal of cosmotheist (conciliatory) open perspectives of the world at the expense of monotheistic (intolerant) dogmatic exclusivity.

The question of monotheism once again becomes a burning issue in today's day and age: as a generator of a new worldview that has already shaped current dominant civilizations, as well as a presupposed generator of anxiety and questionability of today, facing specific challenges of religious fundamentalism from different directions of the monotheistic tradition. This dissertation also seeks to find answers to recurring questions on monotheism, which in no way belong to "archival" history, but rather are the highly active and fundamental foundations of our civilization. The dissertation strives to show that the role of monotheism in Jan Assmann's work is not an enlightened ideological confrontation with the religious legacy of monotheism, instead an important scientific attempt to explore the deep religious relevance of this powerful and ineffaceable idea from human history that follows the modern world.